

ชีวิตครูไทยพุทธ : การปรับตัวภายใต้สถานการณ์ ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

Lives of Thai Buddhist Teachers : Self-adjustment under
the Unrest Situation in the Three Southern Border Provinces

ปัญญา เทพสิงห์¹

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาชีวิตครูไทยพุทธด้านการปรับตัวภายใต้สถานการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เก็บข้อมูลโดยสังเกต สัมภาษณ์เชิงลึกครูไทยพุทธ 33 คนและผู้เกี่ยวข้อง 15 คน จากโรงเรียนพื้นที่สีแดงและไม่อยู่ในพื้นที่สีแดง แบบเจาะจงและตามความสะดวก วิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา ผลการศึกษาพบว่า ภายใต้สถานการณ์ความไม่สงบครูไทยพุทธมีพฤติกรรมปรับตัวด้วยวิธีต่างๆ ตามสภาพพื้นที่ การดำรงชีวิตที่บ้านครูทุกพื้นที่ปรับตัวโดยเฝ้าระวังภัย วางตัวเป็นกลาง ระบายผ่านสื่อสมัยใหม่ หนึ่งเคยเรื่องบาดหมาง ออกกำลังกายเมื่อถูกกระทำ ยึดที่พึ่ง การเดินทางระหว่างบ้านกับโรงเรียนในพื้นที่สีแดงครูกระทำอย่างหุนหันและบังตัว อำพรางตัวไม่ให้อ้างว่าเป็นไทยพุทธหรือมุสลิม ทำความเข้าใจกับสถานการณ์บนถนน เปลี่ยนรถ เปลี่ยนเส้นทางบ้างหากมีหลายคันหลายเส้นทาง การใช้ชีวิตในโรงเรียนปรับตัวโดยพยายามรักษามาตรฐานการตัดสินนักเรียน ช่วยเตือนสติเพื่อนครู ให้คำตอบที่ช่วยป้องกันเหตุ สร้างอารมณ์ขัน ปรับสภาพห้องเรียน เพื่อผัน หลีกเลี้ยงเจ้าหน้าที่คุ้มกัน ลดละเครื่องแบบ การปรับตัวมีทั้งแบบผู้ช่วยสร้างสรรค์และหลีกเลี้ยงหรือถอนตัว การปรับตัวแบบหลีกเลี้ยงหรือถอนตัวพบในพื้นที่สีแดงมากกว่าพื้นที่ไม่ใช่สีแดง พฤติกรรมเหล่านี้เป็นการปรับตัวที่ไม่สมดูล ครูประสบปัญหาหรืออุปสรรคต่างๆ ไม่สามารถแก้ปัญหาให้ผ่านพ้นวิกฤต แต่ก็มีวิธีทำให้ความเครียด ความกังวลหรือความกลัวลดลง ยังคงมีร่องรอยความไม่สบายใจตราบไต่ที่สถานการณ์ความไม่สงบไม่สิ้นสุด

คำสำคัญ : วิถีชีวิตครูไทยพุทธ การปรับตัว สามจังหวัดชายแดนภาคใต้

¹ รองศาสตราจารย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

e-mail : punya.t@psu.ac.th

Lives of Thai Buddhist Teachers: Self-adjustment under the Unrest Situation in the Three Southern Border Provinces

Punya Tepsing

Abstract

The purpose of this study was to investigate lives of Thai Buddhist teachers in terms of self-adjustment under the unrest situation in the three Southern border provinces. The data were collected through observations and in-depth interviews with 33 Thai Buddhist teachers and 15 related people by purposive and convenience sampling methods from schools inside and outside the red zone. The data were analyzed descriptively. The study found that under the unrest situation, Thai Buddhist teachers adjusted themselves in various ways depending on the conditions in the area. In spending their lives at home, teachers from all areas were alert, watchful, and neutral, expressed their worries through modern media, were indifferent in any conflicts, tolerated when being hurt, and adhered mentally to their faith. In commuting between home and school, they did it abruptly by disguising so that others cannot tell whether they are Buddhists or Muslims, tried to understand the situation on the road, and changed their vehicles and routes. In spending their lives at school, they tried to strictly keep standards in judging students, gave warnings to their fellow teachers, gave answers that help preventing unwanted incidents, built humors, adjusted classrooms, built fantasies, avoided armed protective officers, and wore their uniforms less frequently or stopped wearing them. Self-adjustments among Buddhist teachers were creatively coping with the situation and avoiding or withdrawing from it. More avoiding or withdrawing methods were found in the red zone than the non-red. These behaviors were unbalanced self-adjustments. Teachers who were faced with problems or obstacles were unable to solve them but they had ways of reducing stress, worries or fear. However, traces of unhappiness will always exist if the unrest situation continues.

Keywords : lives of Thai Buddhist teachers, self-adjustment, three Southern border provinces

บทนำ

นับตั้งแต่เกิดสถานการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ชาวพุทธมีจำนวนน้อยลง จากสถิติของชาวไทยพุทธกับมุสลิมก่อนเกิดสถานการณ์วิกฤตมีสัดส่วน 20:80 ปัจจุบันค่อยๆ ลดน้อยลงเหลือเพียงร้อยละ 7 (สำนักข่าวหัวเขียว, 2555) ชาวพุทธที่คงอยู่ต้องดำรงอยู่ด้วยการปรับตัวกับสถานการณ์ใหม่ๆ โดยเฉพาะผู้ดำรงอาชีพครูที่มักตกเป็นเหยื่อของเหตุรุนแรง ดังที่บุญสม ทองศรีพราย (2555) ประธานสมาพันธ์ครูสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ให้ความเห็นเกี่ยวกับครูในจังหวัดนราธิวาส ซึ่งถูกประกบยิงเสียชีวิตขณะเดินทางกลับบ้านว่า ครูไทยพุทธมักตกเป็นเป้าหมายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องที่ต้องทำความเข้าใจกับครูในพื้นที่ ให้ระมัดระวัง ประมุข ลมุล (2555 : 16) ผู้ว่าราชการปัตตานีเคยให้สัมภาษณ์กรณีครู 7 คนกำลังนั่งรับประทานอาหารในโรงเรียน ครูไทยพุทธ 2 คนถูกยิงเสียชีวิตว่า เป็นฝีมือของกลุ่มแนวร่วมก่อความไม่สงบในพื้นที่สร้างสถานการณ์โดยมุ่งทำร้ายครูไทยพุทธในพื้นที่ เนื่องจากครูที่รอดชีวิตอีก 5 คนเป็นมุสลิม ครูไทยพุทธจึงหนีร่วมกับเหตุการณ์ พยายามออกห่างจากคนแปลกหน้า

สภาพดังกล่าวจะเห็นว่า การดำรงวิชาชีพของครูไทยพุทธได้รับผลกระทบ การใช้ชีวิตร่วมกันระหว่างสองวัฒนธรรมเห็นห่างยิ่งขึ้น ดังที่สิริไพลิน สิงห์อิน (2555 : 223) ศึกษาวิจัยพบว่า ครูไทยพุทธมีความรู้สึกที่คลุมเครือ ทั้งรักผูกพันและชื่นชมชาวมุสลิม ขณะเดียวกันก็รู้สึกหวาดระแวง และเกลียดชังมุสลิม ปัญญา เทพสิงห์ (2555 : 89) ได้สรุปผลการศึกษาว่ายังมีมุสลิมบางกลุ่มที่ใช้ศาสนาเป็นเครื่องต่อรองและต่อต้านรัฐไทย ยอมรับและเชื่อถือเฉพาะคนศาสนาเดียวกัน มองคนไทยพุทธเป็นคนอื่น จากรายงานผลการศึกษานักเรียนของวิวัฒน์ ช่างศร (2553 : 136) เรื่องการเปลี่ยนแปลงของชาวไทยพุทธหลังเหตุการณ์ความไม่สงบพบว่า มีผลกระทบต่ออาชีพอย่างยิ่ง ระบบการศึกษาไม่มีประสิทธิภาพ ลดจัดทัศนศึกษาออกสถานที่ นอกจากนี้เอกรินทร์ สังข์ทองและคณิตา นิจจรัลกุล (2555 : 137-138) ได้ศึกษาเรื่องความท้าทายของนักการศึกษาภายใต้เหตุการณ์ความไม่สงบพบว่า ความไม่สงบส่งผลต่อการเพิ่มศักยภาพทางการเรียนการสอน และการบริหารจัดการของบุคลากรในองค์กร เนื่องจากต้องคอยพะวงกับความปลอดภัย เกิดความกลัว การขาดขวัญกำลังใจและความสุขในการทำงาน สิ่งเดียวที่สามารถแก้ไขได้คือ การปรับสภาพองค์กร ให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง ผลการศึกษาเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ครูไทยพุทธต่างก็พยายามปรับตัวโดยเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อไม่ให้ตกเป็นเหยื่อ ดังที่ Arkoff (อ้างถึงในสุวรี ศิวะแพทย์, 2549 : 301) เห็นว่าการปรับตัวเป็นการที่บุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม กล่าวคือแต่ละคนพยายามดิ้นรน เพื่อให้ได้มาซึ่งความต้องการหรือถึงเป้าหมายของตน ขณะเดียวกันก็อยู่ภายใต้แรงกดดันของสิ่งแวดล้อม วราภรณ์ ตระกูลสฤษดิ์ (2545 : 3) เห็นว่า การปรับตัวเป็นกระบวนการที่บุคคลใช้ความพยายามในการปรับตัวเอง เมื่อต้องเผชิญกับปัญหาความอึดอัดใจ ความคับข้องใจ ความเครียด ความทุกข์ใจ

ความวิตกกังวล ฯลฯ จนเป็นสถานการณ์ที่บุคคลนั้นสามารถปรับพฤติกรรมอยู่ในสภาพแวดล้อมหรือสภาพปัญหานั้นๆ ได้

การปรับตัวแสดงออกเชิงพฤติกรรม 2 ประเภท สิทธิโชค วรานุสันติกุล (2546 : 14) ได้แก่ 1) พฤติกรรมภายนอก (Overt Behavior) เป็นพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกมาที่ผู้อื่นสามารถสังเกตเห็นได้โดยตรง เช่น การพูด การวิ่ง การร้องไห้ ฯลฯ 2) พฤติกรรมภายใน (Covert Behavior) เป็นพฤติกรรมที่บุคคลแสดงแล้วผู้อื่นไม่สามารถสังเกตเห็นโดยตรง จนกว่าบุคคลนั้นเป็นผู้บอกหรือกระตุ้นให้แสดงออก เช่น ความเสียใจ ความเครียด ฯลฯ กานดา จันทร์แย้ม (2554 : 156-157) ได้กล่าวถึงการปรับตัวมีทั้งแบบไม่รู้ตัวและแบบรู้ตัวหรือทางตรง การปรับตัวแบบรู้ตัว แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ 1) การสู้ (Attack) เพื่อขจัดอุปสรรคออกไปแล้วก่อให้เกิดความพึงพอใจ การสู้มีทั้งชนิด การสู้แบบสร้างสรรค์เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนต้องการ และผลการกระทำนั้นไม่เกิดความเสียหายแก่บุคคลอื่น การสู้แบบสร้างสรรค์นี้อาจกระทำโดยเพิ่มความพยายามหรือเปลี่ยนเป้าหมายที่ตั้งไว้ และการสู้แบบทำลาย โดยแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวต่อคนหรือสิ่งของที่เป็นต้นเหตุ 2) การถอนตัวออกไป (Withdrawal) การเฉยเมยหรือไม่แยแส (Apathy) ในสถานการณ์ที่บุคคลเผชิญปัญหาหรือความคับข้องใจ จะใช้วิธีเฉยเมยหรือถอนตัวออกไป เพื่อหลีกเลี่ยงหรือหลบหนีจากสถานการณ์นั้นเสีย

ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์ (2530 : 71) เห็นว่า การปรับตัวของคนทำเพื่อเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การอยู่รอดอย่างมีความสุข การเอาชนะตนเองและอุปสรรคต่างๆ เป็นต้น แต่ละคนมีแบบแผนของการปรับตัวแตกต่างกัน แบบแผนการปรับตัวแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ 1) การปรับตัวแบบดั้งเดิมเป็นการปรับตัวแบบสู้หรือถอยหนี คือ เมื่อบุคคลเกิดความคับข้องใจแล้วจะสู้ หากสู้ไม่ได้ก็ถอยหนี 2) การปรับตัวที่เหมาะสม หรือสอดคล้องกับปัญหา หรือสภาพการณ์ บุคคลที่เผชิญหน้ากับปัญหาหรือสภาพการณ์ที่ไม่พึงปรารถนา จะปรับหรือแก้ไขปัญหา ตลอดทั้งพฤติกรรมของเขาให้เหมาะสมกับตนหรือสอดคล้องกับสภาพการณ์ ไม่ว่าจะแบบใดยังแบ่งผลที่เกิดขึ้นออกเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) การปรับตัวที่สมดุล เป็นการปรับตัวที่ประสบปัญหาหรืออุปสรรคต่างๆ แล้วสามารถแก้ปัญหาเกิดความสบายใจ 2) การปรับตัวที่ไม่สมดุล เป็นการปรับตัวที่ประสบปัญหาหรืออุปสรรคต่างๆ แล้วไม่สามารถแก้ปัญหาเหล่านั้นๆ มีวิธีทำให้ความเครียดหรือความกระวนกระวายลดลงบ้าง แต่ร่องรอยของความไม่สบายใจยังคงมีอยู่ตลอดไป

จากปัญหาสถานการณ์ความไม่สงบที่ผลกระทบต่อครูไทยพุทธ ทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาเกี่ยวกับการปรับตัวในวิถีชีวิตครูในช่วงต่างๆ ทั้งการใช้ชีวิตเชิงปัจเจก การเดินทาง และการใช้ชีวิตกับเพื่อนร่วมงานในโรงเรียน ในเมื่อครูไทยพุทธ คือ ความเป็นอื่นและตัวแทนอันอ่อนแอของรัฐชาติ หากไม่รีบทำการศึกษาเพื่อหาแนวทางแก้ปัญหา ครูขาดความอดทนย้ายออกนอกพื้นที่ ข้าราชการกำลังใจชาวไทยพุทธ ไม่ว่านักเรียนผู้ปกครองที่เหลืออยู่ก็จะลดลง รัฐควรเล็งเห็นปัญหาที่ครูไทยพุทธ สร้างความรู้ความเข้าใจวิถีครูไทยพุทธภายใต้แรงบีบบังคับจากสถานการณ์

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาชีวิตครูไทยพุทธด้านการปรับตัว ภายใต้สถานการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ประชากรกลุ่มเป้าหมาย

การเลือกกลุ่มเป้าหมายแต่ละโรงเรียน เลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) แบบเจาะจงไปยังครูไทยพุทธผู้สามารถให้ข้อมูลมากที่สุด และเป็นครูสอนในโรงเรียนไม่น้อยกว่า 10 ปี แห่งละ 1-2 คน จากโรงเรียนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ) ระดับมัธยมศึกษาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มีบ้านพักอยู่นอกโรงเรียน โดยแยกโรงเรียนตามการจำแนกของฝ่ายความมั่นคงในเขตพื้นที่สีแดง (Red zone) ในจังหวัดยะลา 5 แห่ง ปัตตานี 5 แห่ง นราธิวาส 6 แห่ง รวมโรงเรียน 16 แห่ง ครูไทยพุทธ 22 คน ในเขตไม่ใช่พื้นที่สีแดง (Safety zone) จังหวัดยะลา 2 แห่ง ปัตตานี 2 แห่ง นราธิวาส 3 แห่ง รวมโรงเรียน 7 แห่ง ครูไทยพุทธ 11 คน รวมผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นครูไทยพุทธ 33 คน ผู้ให้ข้อมูลรองเป็นครูมุสลิม 4 คน นักวิชาการท้องถิ่น 3 คน ชาวบ้านรอบโรงเรียนทั้งพุทธและมุสลิม 4 คน นักเรียนทั้งพุทธและมุสลิมจำนวน 4 คน โดยเลือกแบบเจาะจงและตามความสะดวกเช่นกัน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้เป็นแนวคำถามแบบกึ่งโครงสร้าง เทปบันทึกเสียง สมุดบันทึกการสัมภาษณ์ และบันทึกการสังเกต แนวคำถามยึดตามวัตถุประสงค์เป็นหลัก เป็นประเด็นคำถามซึ่งเปิดกว้างเพื่อรองรับประเด็นใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์มากที่สุด

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยนี้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งทุติยภูมิ และปฐมภูมิจากภาคสนามในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ วิธีการรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยเลือกโรงเรียนแบบเจาะจงยังพื้นที่ที่มีความปลอดภัยและสะดวกต่อการเก็บข้อมูล โดยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) ตามแนวคำถามที่ตั้งไว้จนได้รับข้อมูลอิ่มตัว และวิธีการสังเกต (Observation) แบบไม่มีส่วนร่วม

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์แต่ละครั้งทำการตรวจสอบข้อมูลโดยการถามซ้ำตัวบุคคล นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์พรรณนา (Descriptive analysis) เชื่อมโยงพฤติกรรมเพื่อสร้างข้อสรุปทั่วไปหรือการสร้างบทสรุปแบบอุปนัย (Analytic Induction)

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

ภายใต้สถานการณ์ความไม่สงบ ครูไทยพุทธต้องปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมใหม่ตลอดเวลาของการดำรงชีวิต นับแต่การใช้ชีวิตที่บ้าน ที่ทำงาน หรือระหว่างการเดินทาง บทความนี้ผู้เขียนแบ่งการศึกษาพฤติกรรมปรับตัวของครูออกเป็น 3 ช่วงคือ ช่วงที่ครูดำเนินชีวิตอยู่ที่บ้านหรือใช้ชีวิตเชิงปัจเจก ช่วงที่ครูเดินทางไปโรงเรียน และช่วงที่ครูทำงานอยู่ในโรงเรียน ผลการศึกษามีดังนี้

ช่วงการใช้ชีวิตที่บ้านหรือชีวิตเชิงปัจเจก

1. การเฝ้าระวังภัย จากรายงานข่าวการวางระเบิดเกิดขึ้นหลายรูปแบบ หลายสถานที่ เช่น คาร์บอม ถึงขยะ ตามศูนย์การค้า หน่วยราชการ ครูทุกพื้นที่ทั้งในพื้นที่สีแดงและไม่อยู่ในพื้นที่สีแดง ต่างเฝ้าระวังภัยพยายามหลบเลี่ยงไม่เข้าใกล้ ใช้เวลาเล็กน้อยกับสถานที่เสี่ยง เช่น ไม่อยู่ในตลาดนัดที่มีมุสลิมจำนวนมาก จ่ายตลาดรีบไปรีบกลับ งดเที่ยวสถานบันเทิงคึกคัก ตื่นเข้าพยายามสังเกตความแปลกปลอมรอบบ้านไม่ประมาท ไม่เผอเรอ หูตาไว ความกังวลบางครั้งเห็นสิ่งเล็กๆ เป็นเรื่องใหญ่ เช่น เห็นกระป๋องหรือลูกแก้วบนถนน เสียงกึ่งไม้หล่นใส่รถเข้าใจว่าเป็นระเบิด ครูขับรถยนต์มีวิทยุรุ่นขับมอเตอร์ไซค์ตามมาเข้าใจว่าเป็นคนร้าย ครูพยายามหนี ความจริงก็คือเป็นลูกศิษย์ตามมาตักเตือนให้เอาปืนไว้ข้างตัว ครูขับมอเตอร์ไซค์มีมอเตอร์ไซค์อีกคันตามมาประกบ ระวังตนเองโดยขับรถหนีมารู้ภายหลังว่าต้องการเป็นเพื่อน แม้ไม่มีอะไรเกิดขึ้น แต่การเฝ้าระวังไม่ประมาทเดินเล่อช่วยป้องกันเหตุรุนแรง แต่หากระวังแล้วยังเกิดเหตุเหมือนเพื่อนครูที่เสียชีวิตก็ต้องปลงใจยอมรับชะตาตนเอง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า “ตอนนี้ทำใจ ถ้ามันจะเกิดก็ต้องเกิด ถ้าเป็นคนรู้จัก จะรู้สึกไม่สบายใจ” (พัฒนา, นามสมมติ, 2556 : สัมภาษณ์) หมู่บ้านครูซึ่งไม่อยู่ในพื้นที่สีแดง ครูคอยเฝ้าระวังไม่ให้อุดมการณ์อันสุดโต่งเข้ามา หากคนภายนอกเข้ามาแทรกแซง ยุยง ปลุกปั่น อาจล้างสมองให้ชุมชนรอบโรงเรียนเปลี่ยนแปลงความคิดเข้าหาฝ่ายตรงข้าม ส่งผลกระทบกับชาวพุทธ

2. การวางตัวเป็นกลาง บางครั้งครูต้องทำหน้าที่ไกล่เกลี่ย วางตัวเหมือนโต๊ะกอดีที่ผดุงไว้ซึ่งความยุติธรรม ในชุมชนของครูที่มีชาวมุสลิมจำนวนมากครูหลีกเลี่ยงแสดงความลำเอียง มิเช่นนั้นจะทำให้ถูกโจมตีของฝ่ายตรงข้าม เป็นข้ออ้างของการแบ่งแยกกลุ่มชาติพันธุ์แม้ความขัดแย้งระหว่างมุสลิมด้วยกัน หากเข้าข้างฝ่ายหนึ่งจะทำให้ฝ่ายหนึ่งรังเกียจฟังเสียงได้ จึงวางตัวเป็นกลาง ดังกรณีครูไทยพุทธในเขตพื้นที่สีแดงถูกเชิญให้มาไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับนายก อบต. ชาวมุสลิม ครูวินิจฉัยอย่างรอบคอบ กลัวถูกกล่าวหาว่าไปเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า “เขาให้หนูไปเป็นคนกลาง ถ้าหนูเข้าข้างฝ่ายหนึ่งอันตรายแน่ แต่โชคดีผลของการไกล่เกลี่ยทำให้สองฝ่ายยุติลงได้” (นารี, นามสมมติ, 2556 : สัมภาษณ์)

3. การระบายผ่านสื่อสมัยใหม่ ครูใช้อุปกรณ์สื่อสารแปลงความคิด ความรู้สึก ความปรารถนาดีไปสู่ญาติมิตรชดสหาย แทนการพบปะสนทนาเพราะไม่สะดวกต่อการเดินทาง

สถานการณ์ความไม่สงบการเดินทางไปแห่งใดได้รับความปลอดภัย การพบปะสังสรรค์มีข้อจำกัด หากต้องการระบายอารมณ์หรือแจ้งข่าวให้เพื่อนครูจะวังอันตรายอย่างเงี้ยวๆ สื่อสารผ่านคอมพิวเตอร์ โทรศัพท์มือถือ เช่น กรณีกังวลใจกับการชุมนุมจะยิงครูไทยพุทธ การจะลอบวางระเบิดจากสายข่าว ทหาร โดยแจ้งด้วยวาจาหรือถ่ายรูปไปปลิวผ่านออนไลน์

4. การนิ่งเฉยในเรื่องบาดหมาง การใช้ชีวิตร่วมกันกับมุสลิมครูไม่วิพากษ์เหตุการ์ณ ความรุนแรง (เช่นการลอบวางระเบิด) กับเพื่อนบ้านชาวมุสลิม ไม่แสดงข้อคิดเห็น แม้สิ่งนั้นมีเหตุผล ที่พิสูจน์ได้จริง ถูกต้องตรงกับที่เคยคิดไว้ แต่บางสถานการณ์เหล่านี้เป็นเรื่องละเอียดอ่อน ครูจึงเลือกที่จะนิ่งเฉย ดังครูให้สัมภาษณ์ว่า “ทุกเรื่องที่ผมคิด มันเป็นไปได้หมด แล้วมันเป็นจริงๆ คิดข้อเดียวก็ ถูกข้อเดียว คิดสิบข้อ ก็ถูกทั้งสิบข้อ ใครคิดอะไรก็ถูกหมด ผมคิดอะไรก็ถูกหมด แต่ผมพูดไม่ได้” (ประสิทธิ์, นามสมมติ, 2556 : สัมภาษณ์)

5. การอดกลั้นอารมณ์เมื่อถูกกระทำ การใช้ชีวิตอย่างหวาดระแวงระหว่างคนต่างศาสนา บางครั้งต้องอดกลั้นกับพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม เช่น ครูนำบุตรสาวไปเรียนพิเศษในตัวเมือง ถูกเด็กชายมุสลิมยิงหนึ่งยางใส่บุตรระหว่างเรียน สอบถามสาเหตุทราบว่าเป็นเพราะบุตรครูเป็นสีแยะ (คนไทยพุทธ) ครูอดกลั้น และพูดอย่างใจเย็น และค่อยๆ ปรับความเข้าใจกับเด็กๆ ด้วยความอดทน ดังคำสัมภาษณ์ว่า “ไม่เอานะสีแยะไม่ใช่ฮายิง (สุนัข) น้องไม่ได้ทำอะไรอย่าไปแก๊ง” (พิศมัย, นามสมมติ, 2557 : สัมภาษณ์)

6. การยึดที่พึ่งหรือสิ่งให้กำลังใจ การแสวงหาที่พึ่งมีทั้งยึดหลักธรรมะ สิ่งมงคลในพุทธศาสนา และเครื่องรางของขลัง เพื่อสร้างความหวังความเชื่อมั่นต่อการดำรงชีวิต การพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ยกตัวอย่างกรณีครูในจังหวัดนราธิวาส ที่บ้านมีเครื่องยึดเหนี่ยว 3 แห่ง คือ หิ้งพระ เจ้าที่ และหิ้งตายายเพื่อคอยคุ้มครอง เครื่องศักดิ์สิทธิ์ส่วนใหญ่เห็นว่าช่วยลดความกลัวระดับหนึ่งเท่านั้น มีครูปัตตานี ประสบเหตุคนร้ายยิงข้ามหลังคาเพื่อโจมตีหน่วยราชการ ครอบครัวยุติสงบ ครูเห็นเป็นเพราะขอพรหลวงพ่อดังศักดิ์สิทธิ์ข้างบ้าน อยู่ที่บ้านหรือก่อนเดินทาง ครูภาวนาให้วิญญาณตายายช่วยคุ้มครอง นำผ้าถุงที่แม่อนตายใส่กรอบแขวนคอ บางคนแสวงหาพระเครื่อง ออกนอกบ้านแขวนพระเครื่องเสมอ ดังที่ว่า “ใครบอกอะไรมา ก็หามาใส่หมด ยิ่งไม่เข้าก็หามา หาสิ่งยึดเหนี่ยว ออกจากบ้าน สวดมนต์ไหว้พระ” (ชิต, นามสมมติ, 2556 : สัมภาษณ์) สถานการณ์ความไม่สงบส่งผลต่อความเครียด ครูหาทางออกโดยการพึ่งพาพุทธศาสนา เช่น ตักบาตรก่อนไปโรงเรียน เข้าวัดหมั่นทำบุญ ฟังธรรม แต่ละวันสวดมนต์ไหว้พระ เป็นการฝึกจิตใจให้สงบนิ่ง สร้างสมาธิ เชื่อว่าช่วยบรรเทาความเครียด ผลบุญจะคุ้มครองให้รอดพ้นจากอันตราย ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า “มีสติ อย่าประมาท ต้องมีศีลห้า บุญนี้ช่วยเราได้เยอะ” (สุมน, นามสมมติ, 2556 : สัมภาษณ์)

ช่วงการเดินทางไปมาระหว่างบ้านกับโรงเรียน

1. การกระทำที่หุนหันและบังตัว ภายใต้อาณัติสถานการณ์ความไม่สงบบางครั้งครูต้องสงวนความคิดหรือคำพูดไม่ให้ใครรู้ล่วงหน้า การเดินทางจะหุนหันทันใดไม่ให้ใครรู้ ระหว่างเดินทาง

พยายามอำพรางตนเอง ในช่วงเดินทางนอกเหนือเวลาที่กำหนด ครูโรงเรียนในพื้นที่สีแดงแห่งหนึ่ง มีวิธีปรับตัวโดยทำใจเย็น แฉงคนขับรถแล้วเดินทางทันที ขณะนั่งซ้อนท้ายเอาเสื้อแจ๊คเก็ตคลุมหัว หรือปิดตัว ไม่ให้ชาวบ้านรู้ว่าครูที่นั่งรถเป็นไทยพุทธหรือมุสลิม ดังคำสัมภาษณ์ว่า “จะไปไหน บอกวินาทีเดียวนั้นเลย ไม่ต้องบอกว่าเดี๋ยวไปพุงนี้ เดี่ยวจะออกไปข้างนอกเพื่อความอยู่รอด” (ปราณี, นามสมมติ, 2556 : สัมภาษณ์)

2) การทำความเข้าใจสถานการณ์บนถนน จากเหตุรุนแรงซึ่งส่วนใหญ่อยู่บนถนน ทำให้ครูพยายามทำความเข้าใจ หาวิธีเพื่อให้เสี่ยงภัยน้อยที่สุด แม้แก้ปัญหาความปลอดภัยไม่ได้แต่ก็ทำให้สบายใจขึ้นบ้าง การดำเนินซ้ำๆ อาจเป็นสาเหตุหนึ่ง เป็นช่องทางให้คนร้ายวางแผนได้อย่างแม่นยำ ดังนั้นจึงทำการเปลี่ยนแปลงสลับไปมาไม่ให้ซ้ำ ดังเช่น เปลี่ยนรถไม่ให้ซ้ำกันติดต่อกันหลายวัน การเลี่ยงอันตรายครูใช้วิธีขับรถมอเตอร์ไซด์บ้าง รถยนต์บ้างไม่แน่นอน รถที่ใช้อาจมีหลายคัน หรือสลับสับเปลี่ยนกับญาติพี่น้องหรือเพื่อน ครูซึ่งถูกทำร้ายสาเหตุหนึ่งเชื่อว่าคนร้ายสังเกตจากป้ายทะเบียน หรือคุณลักษณะของรถ ซึ่งปรากฏอยู่ในบัญชี ดังครูจังหวัดยะลา ซึ่งปัจจุบันหายป่วยจากการถูกคนร้ายยิงจนบาดเจ็บสาหัส ให้สัมภาษณ์ว่า “มีคนร้ายไปถามทะเบียนรถ บังเอิญสีรถของผมใกล้เคียงกับสีรถผู้อำนวยการ จึงรับเคราะห์แทน” (วิโรจน์, นามสมมติ, 2556 : สัมภาษณ์)

บ้างเปลี่ยนเส้นทางไม่ให้ซ้ำติดกันหลายวัน หากมีหลายเส้นทาง ครูไม่พยายามใช้เส้นทางซ้ำๆ กัน การเปลี่ยนเส้นทางอาจเกิดขึ้นจากความตั้งใจแต่แรก หรือตามโอกาสอำนวย หรือตามสัญญาณไฟจราจรตรงทางแยก ถนนเส้นใดเปิดไฟเขียวก่อนจะใช้เส้นทางนั้นในการเดินทาง ดังคำสัมภาษณ์ว่า “ทำงานไม่มีทหารนำขบวน เพราะเป็นคนละเส้นทาง จึงต้องคอยระมัดระวังด้วยตนเอง เมื่อเดินทางไม่ใช้เส้นทางประจำ ไฟเขียวทางใดจะไปทางนั้น เพราะถนนเชื่อมกันตลอด” (วรรณิ, นามสมมติ, 2557 : สัมภาษณ์)

สถานการณ์ความไม่สงบการขับรถเป็นสิ่งต้องระวังเป็นพิเศษ มิอาจเดินเล่นตั้งแต่ก่อนการมีสติช่วยให้ตัดสินใจได้อย่างพินิจพิจารณาว่าจะขับรถหนีหรือหยุดรถเมื่อสงสัย เมื่อครูขับรถมีผู้ตามหลังมาจนเป็นที่สงสัยครูต้องหลีกเลี่ยง โดยขับรถเร็วขึ้นหรือหาทางหยุดรถ หากมีสติเลือกได้ว่าทำเลใดปลอดภัยที่สุด เช่น หน้าโรงพักตำรวจ การมีสติต้องทำพร้อมกับการสังเกต ดังครูในอำเภอกรงปินัง จังหวัดยะลา ซึ่งเกิดเหตุความรุนแรงหลายครั้ง เชื่อว่าหากถนนโล่ง รถน้อยจะเป็นกลางบอกเหตุ ภาวะวิกฤตระหว่างขับรถ สติ สมาธิ และสงบเป็นสิ่งสำคัญ ระหว่างขับภายในรถจะให้เงียบ ระวังไม่ให้ประสบเหตุกับชาวมุสลิม ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า “ไม่ขัดแย้งกับมุสลิม ออกจากโรงเรียน จะไม่เปิดเพลง จะคอยฟังเสียงระเบิด ชีวิตเสี่ยงตายห้าสิบห้าสิบ” (สมชาติ, นามสมมติ, 2556 : สัมภาษณ์)

บนถนนต้องเสี่ยงทุกเมื่อทำให้ครูกิดพาวัดตุ้มครองชีวิต จำพวกอาวุธ เครื่องรางของขลัง เพื่อความมั่นใจต่อการเดินทาง ไม่ว่าจะพื้นที่สีแดงหรือไม่ใช่สีแดงครูขายนิยมพกปืนสั้นเหน็บเอว

บ้างใส่กระเป่า พื้นที่สีแดงที่มีเหตุรุนแรงหลายครั้งบนถนน เมื่อขับรถยนต์ครูเปลี่ยนเอาปืนจากกระเป่าตັงบนตัก เมื่อเข้าโรงเรียนก็ยิงเอาปืนหนีบใส่เอว เตรียมพร้อมทุกเมื่อ ในรถยนต์มีสิ่งมงคล เช่น ยันต์ พระเครื่อง หรือหลวงพ่อบุญดี บ้างระหว่างขับรถฟังสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ท่องคาถา ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า “ถ้านั่งรถปืนต้องตັงบนตักขึ้นลำตลอดเวลา อยู่ในกระเป่าคงทำอะไรไม่ได้.....ขับไปใช้คาถา นโม โภชิตโต อาคันติมาเย อติภควา 3 ครั้ง เรียกขวัญไม่ให้ประมาท (ชิต, นามสมมติ, 2556 : สัมภาษณ์)

ช่วงการใช้ชีวิตในโรงเรียน

1. **การรักษามาตรฐานการตัดสินใจนักเรียน** การใช้ชีวิตในโรงเรียนโดยเฉพาะผู้บริหาร ต้องกล้าตัดสินใจ การพิจารณาเรื่องใดไม่อาจแสดงท่าทีเข้าฝ้ายใดชัดเจน การตัดสินใจบางครั้งก็ต้องเก็บกดและขมขื่นกับการตัดสินใจของตนเอง เพื่อรักษาชีวิตและการยอมรับของคนกลุ่มใหญ่และมาตรฐานในจัดการ ดังกรณีผู้อำนวยการโรงเรียนมัธยมศึกษาพื้นที่สีแดงในปัตตานี มีนักเรียนหญิงมุสลิมแต่งงาน ผู้บริหารพิจารณาแล้วผิดระเบียบให้ออกจากโรงเรียน ต่อมา มีไทยพุทธแต่งงานครูตัดสินใจให้ออกเช่นกัน แต่ผู้ปกครองไม่ยอมรับกลับฟ้องศาลในฐานะละเมิดสิทธิมนุษยชน ครูยอมให้ฟ้องศาลเพื่อรักษามาตรฐานและลดแรงบีบบังคับจากมุสลิม แม้ต้องออกจากราชการ โรงเรียนแบ่งกลุ่มไทยพุทธและมุสลิมชัดเจน แต่ด้วยจรรยาบรรณครูแสดงความจริงใจและทำให้เท่าเทียมเสมอเพื่อดำรงชีวิตครูอยู่ในพื้นที่ และป้องกันปัญหาความรุนแรงตามมา ดังคำสัมภาษณ์ว่า “ถ้าครูให้ท้ายพุทธก็เป็นประเด็นเข้าข้างมุสลิม เอาใจมุสลิมก็เป็นประเด็น เดียวนี้มีอะไรผู้ปกครองรู้เร็ว” (ประสาท, นามสมมติ, 2556 : สัมภาษณ์)

2. **การช่วยเหลือคนสติเฟื่องครู** ครูทำความเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของครูไทยพุทธด้วยกัน ดังเช่น การให้เพื่อนไทยพุทธด้วยกันช่วยเหลือสติเมื่อพลังเพลอเวลาพูด บางครั้งครูไทยพุทธอาจพูดรุนแรงกับมุสลิม หากเพื่อนครูไม่เห็นใจที่จะช่วยเหลืออาจได้รับผลกระทบ ในโรงเรียนพื้นที่สีแดงครูไทยพุทธเสียชีวิตจากสถานการณ์ความไม่สงบ ทั้งโรงเรียนมีครูไทยพุทธผู้หญิง 3 คน ครูระมัดระวังการใช้ชีวิตอยู่ในโรงเรียนอย่างยิ่ง เข้าใจความรู้สึกของเพื่อนครูโดยให้สัญญาต่อกัน หากเพื่อนครูส่อแววจะนำภัยมาใกล้ตัวให้สะกิดไว้ เพราะมีบางครั้งครูต้องการระบายสิ่งอัดอั้นตันใจ แสดงข้อคิดเห็นจนลืมตัวหรือพูดเกินเลยข้อเท็จจริง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า “จิม ถ้าพี่พูดอะไรผิด ช่วยเตือนพี่ก็แล้วกัน” (ดาริกา, นามสมมติ, 2556 : สัมภาษณ์)

3. **การให้คำตอบที่ช่วยป้องกันเหตุ** การพูดหรือให้ข้อมูลที่รักษาประโยชน์แก่ชีวิตตอบคำถามข้อมคอ้มจะช่วยลดภาวะอันตรายได้มากกว่าพูดตรงไปตรงมา เมื่อคนในโรงเรียน เช่น ภารโรง คนขายอาหาร ผู้ปกครองนักเรียนซักถามเรื่องการเดินทาง ครูจะบ่ายเบี่ยงหรือพูดให้คลาดเคลื่อนกับที่เป็นจริง วกวนเพื่อไม่ให้ผู้ฟังที่ไม่แน่ใจใจความได้แม่นยำถึงพฤติกรรมแท้จริงของครู พูดที่ลือที่จริง เช่น ครูกลับบ้านใหม่จะตอบว่ารีบกลับไปทำไม ครูกลับไปไหนใหม่จะตอบว่าใช่ แต่ความจริงไป

ปัตตานี กลับบ้านก็โหมงจะตอบว่าสามโหมง แต่ความจริงไปสี่โหมง ถามว่าไปไหน ไปตลาดแต่กลับไปอีกทาง ครูยอมรับในความไม่ซื่อสัตย์และการบกพร่องหน้าที่ของตนเอง แต่ก็ทำเพื่อความปลอดภัย ดังคำสัมภาษณ์ว่า “ผมพูดจริงไม่ได้ โทกไปเรื่อย พูดแบบเพื่อใจ๋ น่าจะผิดศีลห้า เพื่อการอยู่รอด บางทีดีหนึ่ง (บายโหมง) กลับบ้านยอมให้ผู้อำนวยความสะดวกไม่สนใจความดีความชอบ” (สิทธิ, นามสมมติ, 2556 : สัมภาษณ์) เมื่อมีคนแปลกหน้าเข้ามา โดยไม่แน่ใจว่าเป็นผู้ปกครอง หรือผู้มาติดต่อหน่วยราชการ เช่น มีคนเข้ามาถามหาครูบุญมีกับครูบุญมี เพื่อความปลอดภัยครูบุญมีตอบว่าไม่อยู่ไปประชุมที่สำนักเขต แม้รู้ว่าผิดศีลธรรมแต่ต้องอ้างเหตุผลที่เป็นประโยชน์กับตน ครูอื่นๆ หรือผู้บริหารใช้วิธีนี้เช่นกัน ต่างหาเหตุผลตอบอย่างเป็นมิตร แต่ก็แฝงด้วยความหวาดระแวงเพื่อหาทางปกป้องเพื่อนครูด้วยกัน

4. การสร้างอารมณ์ขัน เป็นการแปลงรูปความเครียดหรือความกดดันของอารมณ์ในทางสร้างสรรค์ เช่น การหัวเราะ สร้างความเฮฮา สนุกสนาน หรือพูดให้ขบขัน ดังครูเอามือจับบังเกอร์ทหารหน้าโรงเรียน มาทราบภายหลังว่ามีระเบิดฝังอยู่และกู่กัน ครูคิดแงดีดังคำสัมภาษณ์ว่า “โชคดีมาก ถ้าระเบิดเราคงดัง” (ชิต, นามสมมติ, 2556 : สัมภาษณ์) การพบปะระหว่างครูกับผู้ปกครองหรือคนอื่น ๆ ในโรงเรียน บางครั้งต้องสร้างอารมณ์ขัน เพื่อกระชับความสัมพันธ์ ลดภาวะตึงเครียด ดังเช่นการประชุมผู้ปกครอง มีผู้ปกครองวิจารณ์พฤติกรรมครูไทยพุทธผู้หญิงชอบใส่ชุดสั้นๆ เมื่อมาสอนครูตอบว่า “ใส่สั้นไม่ชอบหรือ” ผู้ปกครองอื่นๆ ต่างหัวเราะ แม้ตอบได้แทนครูผู้หญิงบ้างแต่ส่วนลึกก็ต้องยอมรับ ไม่กล้าเถียงมาก แต่ต้องการให้เข้าใจลักษณะนิสัยครูผู้หญิงอย่างลึกซึ้ง อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาความไม่ปลอดภัย บางครั้งถึงจุดที่ต้องรับฟังความคิดเห็นของชุมชน บางคนเมื่อรู้ว่าครูโรงเรียนอื่นถูกทำร้าย ครูกังวล แต่ก็สร้างอารมณ์ขันแบบที่เล่นที่จริง หยอกล้อกับนักเรียน ดังคำสัมภาษณ์ว่า “ยิงครูที่อื่นเราก็ก้าว ยิ่งใกล้ตัวยิ่งรู้สึก บางวันไม่อยากไปโรงเรียนเลย มันหมดใจกลัวด้วย เวลาอยู่โรงเรียนจะบอกเด็กว่า เวลาเห็นใครแปลกๆ ให้บอกด้วย ครูจะได้รับหนี้ เด็กๆ หัวเราะ” (พิน, นามสมมติ, 2557 : สัมภาษณ์)

5. การปรับสภาพห้องเรียน ในภาวะวิกฤตครูไทยพุทธมองเห็นความเสี่ยงในโรงเรียน อันเกิดจากการจู่โจมของคนร้าย จึงพยายามปรับเปลี่ยนโยกย้ายวัสดุครุภัณฑ์ภายในห้องเรียนเพื่อลดความเสี่ยง อย่างน้อยทำให้ความกังวลใจลดลงบ้าง ดังกรณีที่โรงเรียนพื้นที่สีแดง ครูจัดห้องพักโดยใช้ตู้เหล็กกันหรือบังโต๊ะทำงาน ไม่ตั้งโต๊ะตรงประตู หน้าต่าง หากจำเป็นติดหน้าต่างกันด้วยตู้เหล็ก โดยมีเป้าหมายไม่ให้นักชะโงกถามหาครูหรือเห็นครูโดยตรง กรณีพื้นที่สีแดงซึ่งครูไทยพุทธถูกยิงเสียชีวิต ห้องเรียนปกติตั้งโต๊ะติดหน้าต่าง ด้วยความกลัวครูขยับมาอยู่ใกล้ประตูห้อง ระหว่างดูแลนักเรียนจะไม่นั่งตลอดเวลา ราวทุกๆ 10 นาทีจะถูกขึ้นเดิน ดูว่ามีใครแปลกปลอมเข้ามา เพื่อสังเกตคนที่เข้ามาโรงเรียน รักษาชีวิตตนเพราะเป็นคนกลุ่มน้อย จากเดิมจัดโต๊ะเหมาะสมกับภูมิทัศน์ของห้องเปลี่ยนเป็นเพื่อความปลอดภัยของตนเอง

6. ความเพ้อฝัน เป็นการที่ครูผู้กริ่งเรื่องขึ้นมาในจิตใจ เพื่อสนองความต้องการ ความปรารถนา โดยไม่ขึ้นกับหลักความจริง แต่ก็ทำให้ความไม่สบายใจผ่นคลายลงบ้าง ดังโรงเรียน ที่ผู้อำนวยการ ภารโรงถูกยิงเสียชีวิต ครูผู้หญิงคิดการณไว้ข้างหน้าหากผู้ก่อการร้ายเข้ามาจริงๆ สิ่งแรกจะปล่อยเด็กออกนอกห้องเรียน รักษาชีวิตตนเองไว้ก่อน ต้องทำเพื่อตนเอง เพราะเป็นคนกลุ่ม น้อย ครูเคยคิดเล่นๆ ด้วยความกลัวว่า หากผู้ก่อการร้ายเข้ามาจะจับตัวนักเรียนมุสลิมเป็นประกัน อย่างน้อยก็เป็นบุตรหลานมุสลิมด้วยกัน แต่เป็นความฝันเท่านั้น ถ้าเกิดขึ้นจริงครูไม่ทำ ดังคำ สัมภาษณ์ที่ว่า “ถ้ามันทำฉัน ฉันจะไปลากลูกคนนั้นออกมา ถ้ามันเอาชีวิตเรา เราก็ต้องเอา แลกกับ ชีวิตเด็ก ได้แค่คิดฝัน จริง ๆ คงไม่ทำ ดูอาจจะเป็นคนเห็นแก่ตัว แต่ด้วยจรรยาบรรณครูไม่ทำหอก คิดไว้เฉยๆ อาจดูหนังมากเกินไปก็ได้” (ดาริกา, นามสมมติ, 2556 : สัมภาษณ์)

7. การหลีกเลี่ยงเจ้าหน้าที่คุมกัน การหลีกเลี่ยงทหารหรือตำรวจเกิดจากครูเรียนรู้ ประสบการณ์ทางตรงและทางอ้อม แล้วพิจารณาแก้ปัญหาให้กับตนเองและองค์กร เป็นการถอนตัว จากการกระทำเมื่อรู้ว่าหากกระทำลงไปมีผลกระทบ จึงไม่เข้าไปคลุกคลีหรือพบปะสังสรรค์ ดังเช่น ครูโรงเรียนชนบทพื้นที่สีแดงซึ่งปัจจุบันเหลือครูไทยพุทธเพียงคนเดียว สิ่งที่ครูกังวลคือเพื่อนทหาร ที่มักมาหาที่โรงเรียน ครูมีเพื่อนตำรวจทหารมากมาย แต่มักแนะนำไม่ให้เข้ามาหาที่โรงเรียน กลัวถูกเพ่งเล็ง เพราะมีประสบการณ์จากเพื่อนซึ่งถูกลอบยิง อีกแห่งหนึ่งครูไทยพุทธถูกลอบยิงจึงเป็น ที่หวาดระแวงของครูไทยพุทธอย่างยิ่ง หากเจ้าหน้าที่ตำรวจหรือทหารเข้ามาโรงเรียน เกรงว่าจะสร้าง ปัญหาลูกผู้ร้ายตามมาก่อเหตุในโรงเรียน จึงต้องให้เงินห่าง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า “อยากติดต่อให้โทรมา หรือพบข้างนอก ถ้ามาหาจะเป็นจุดสนใจ เหมือนเพื่อนที่ถูกยิง คิดว่าคบกับทหารมาก อันตราย กับเรา” (หาดทอง, นามสมมติ, 2557 : สัมภาษณ์)

“ถ้าทหารมาคุยไม่กล้ามาคุย จะบอกเขาว่า ไม่ต้องมาคุย บอกว่า น้องอย่ามาโรงเรียน พี่บ่อยๆ ไม่ใช่เพราะไม่ต้องการความปลอดภัย แต่กลัวเป็นตัวล่อเข้ามา เราต้องการอยู่สบายๆ” (ปฐม, นามสมมติ, 2557 : สัมภาษณ์)

8. การลดละเครื่องแบบ สถานการณ์ความไม่สงบสาเหตุหนึ่งเกิดจากการต่อต้านอำนาจ รัฐบาลของฝ่ายตรงข้าม ส่งผลต่อการทำลายสถานที่ราชการ และเจ้าหน้าที่รัฐโดยเฉพาะชาวไทยพุทธ ดังนั้นครูจึงหลีกเลี่ยงการใส่ชุดราชการ ชุดฟอร์มหรือเสื้อเหลือง หากไปย่านชุมชนไม่กล้าเปิดเผย ตัวว่าเป็นเจ้าหน้าที่รัฐ ครูใส่ชุดอย่างอิสระแต่ดูสุภาพแทนการใส่ชุดสีทึบ ในพื้นที่สีแดงงดใส่เสื้อ เหลืองหรือเสื้อที่แสดงถึงความจงรักต่อสถาบันชั้นสูง แม้ไม่สามารถแก้เหตุรุนแรงแต่ก็ทำให้ ความไม่สบายใจลดลงได้ดังคำสัมภาษณ์ว่า “การแต่งกายของครูไม่มีแบบฟอร์มเหมือนอดีตบางวันใส่ ขาวยาว แม้จงรักต่อในหลวง แต่ก็เลี่ยงใส่เสื้อเหลืองในวันจันทร์ เพราะถูกข่มขู่ว่าใครเด็ดชีพใส่เสื้อ เหลือง มีค่าหัว 5,000 บาท” (พิศมัย, นามสมมติ, 2557 : สัมภาษณ์)

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการศึกษาครูไทยพุทธเมื่อใช้ชีวิตอยู่ที่บ้านหรือชุมชนของครู มีพฤติกรรมการปรับตัวหลายวิธี การเฝ้าระวังภัย วางตัวเป็นกลางในชุมชนที่ครูอยู่อาศัย ระบายผ่านสื่อใหม่ๆ ออกล้นเมื่อถูกกระทำ พฤติกรรมเหล่านี้สะท้อนถึงความต้องการสื่ออย่างสร้างสรรค์ การระบายทุกข์ผ่านออนไลน์ แสดงถึงการใช้เทคโนโลยีให้เป็นประโยชน์ สอดคล้องกับผลการศึกษาของวิทวัส ช้างจร (2553 : 87) ซึ่งพบว่า การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชาวพุทธ หลังเหตุการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ตั้งแต่ พ.ศ. 2547-2553 ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งของจังหวัดยะลา มีการเปลี่ยนแปลงด้านระบบการสื่อสาร การสื่อสารในครอบครัว ในสังคมพึ่งพาเทคโนโลยีมากขึ้น ส่วนการนั่งเฉยในเรื่องบาดหมาง เหตุรุนแรงในหมู่บ้านไม่นำมาวิจารณ์ในวงสนทนาสะท้อนถึงความต้องการหลีกเลี่ยง ถอนตัว หรือ นั่งเฉย การปรับตัวแบบสื่ออย่างสร้างสรรค์ยังแสดงออกจากการยึดที่พึ่งไม่ว่าแสวงหาเครื่องราง สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือพระธรรมคำสอนเสมอ สอดคล้องกับการศึกษาของพระมหาปริดา ขันติโสภณ (2555) ที่พบว่า สถานการณ์ความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ส่งผลกระทบต่อความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ประชาชนไม่กล้าออกไปประกอบอาชีพ ชาวไทยพุทธมีความรู้สึกไม่มั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน การต่อสู้ทางใจเพื่อเอาชนะความเครียดส่วนหนึ่งยึดหลักคุณธรรม อันทำให้ชาวพุทธมีสันติภาพและสันติสุข ผลการศึกษาที่พบว่าครูไทยพุทธต้องอดกลั้นต่อสภาพการณ์ต่างๆ ไม่ถือโทษหรือเอาผิด แม้เป็นฝ่ายถูกกระทำจากคนมุสลิม ลักษณะนี้สะท้อนวิธีแก้ปัญหาแบบหนึ่งซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดด้านการปรับตัวดังที่กมลรัตน์ หล้าสุวรรณ (2524 : 181-185) กล่าวว่า การต่อสู้หรือเผชิญหน้าปัญหาสามารถกระทำโดยเก็บบทความคิดที่ขัดแย้ง และก่อให้เกิดความปวดร้าวทางใจรุนแรงตามมา ไม่ให้ผุดขึ้นมาในระดับจิตสำนึก ผลวิจัยวิถีครูไทยพุทธที่เฉยเมยพยายามหลีกเลี่ยงหรือถอนตัวจากปัญหา ส่วนหนึ่งเป็นเพราะสำนึกในความเป็นคนกลุ่มน้อย กรณีบุตรสาวครูถูกเด็กมุสลิมรังแกครูเข้าใจดีแต่ก็ช่วยสะท้อนว่าความบาดหมางนี้เริ่มมีมาตั้งแต่ตอนเรียนหรือวัยเด็กแล้ว การใช้ชีวิตครูไทยพุทธที่แม้อยู่ร่วมกับคนต่างวัฒนธรรมด้วยดี ขณะเดียวกันก็กลัวข้อขัดแย้งจากคนวัฒนธรรมที่ต่างด้วย ผลวิจัยยังสอดคล้องกับการศึกษาของสิริไพลิน สิงห์อินทร์ (2555 : 221) ที่พบว่า ความขัดแย้งทางชาติพันธุ์และศาสนาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ด้านหนึ่งเกิดจากความรู้สึกหวาดระแวง และเกลียดชังชาวมุสลิม สะท้อนความทรงจำทั้งที่สวงามและขมขื่น ความเกรงกลัวและหวาดระแวงของครูไทยพุทธต่อคนมุสลิมกลุ่มใหญ่มีผลกระทบต่อการจัดการทางการศึกษาของโรงเรียน

การเดินทางไปโรงเรียนของครูไทยพุทธพบว่าเป็นการปรับตัวแบบสู้มากกว่าถอนตัวไม่ว่าการกระทำที่หุนหัน พยายามไม่ให้คนซึ่งไม่ไว้วางใจรู้ว่าคนไทยพุทธกำลังเดินทาง ทำความเข้าใจจากประสบการณ์บนถนน ตั้งสติขณะขับเคลื่อน แสงสว่างวัตถุคุ้มครองชีวิต แม้การเดินทางลักษณะต่างๆ ไม่สามารถแก้ปัญหาเหตุรุนแรง แต่อย่างน้อยช่วยลดความไม่สบายใจได้ ผลการศึกษาสะท้อนว่า

การเดินทางของครูไทยพุทธล้วนต้องการพึ่งพาตนเองมากที่สุด มีทหารตำรวจดูแลก็เชื่อว่าปลอดภัย ทุกครั้ง การทำหน้าที่ของฝ่ายคุ้มครองเสมือนดาบสองคม การเดินทางของครูไม่ว่าเสี่ยงไม่ให้อำนาจทางกัน เปลียนรถบ้าง เดินทางไม่แจ้งล่วงหน้า พกปืน แสดงความพยายามจัดการด้านความปลอดภัยด้วยตนเองในการเป็นครู เป็นการตอบสนองของความต้อการขั้นพื้นฐาน ดังที่ มาสโลว์ (อ้างถึงใน Aamodt, 2013 : 334-335) เห็นว่า มนุษย์ต้องการความปลอดภัยหรือความมั่นคงในชีวิตเป็นฐานก่อนจะได้รับการยอมรับจากสังคมและความสำเร็จในชีวิต ครูทุกคนกังวลต่อภัยคุกคามที่อาจส่งผลกระทบต่อชีวิต ดังที่ประพันธ์ สหพัฒนา (2555 : 35) เห็นว่า ความตายเป็นความกังวลที่เกิดขึ้นกับทุกคน ไม่มีมนุษย์คนใดหนีความตายได้ หากมองว่าความตายเป็นสิ่งธรรมชาติ ยอมรับความตายชีวิตก็มีความสุข ไร้ความทุกข์กังวล แต่มนุษย์ยังมีกิเลส ไม่สามารถทำได้ ไม่มีใครไม่กลัวตาย เพื่อสร้างความมั่นใจด้านความปลอดภัยบ้างหันไปพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ลักษณะนี้ทำให้เห็นว่า ภายใต้อาณัติกลัวเหตุร้าย ความไม่แน่นอนของชีวิต สิ่งประหลาดใจให้ตนเองบรรเทาความทุกข์ร้อนมากที่สุด คือการยึดเหนี่ยวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สอดคล้องกับแนวคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2555 : 8) ที่ว่า การพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์มนุษย์ย่อมหวังซึ่งสิ่งตอบแทน

พฤติกรรมการปรับตัวของครูไทยพุทธในโรงเรียน ครูพยายามรักษามาตรฐานการตัดสินใจกับนักเรียนทุกคน ช่วยเตือนสติเพื่อนครู ให้คำตอบที่ช่วยป้องกันเหตุ สร้างอารมณ์ขัน ปรับสภาพห้องเรียน พฤติกรรมเหล่านี้จัดเป็นการปรับตัวแบบผู้สร้างสรรค์ การปฏิเสธที่จะถกเถียงประเด็นเกี่ยวกับสถานการณ์ความไม่สงบกับครูมุสลิม งดการเดินทางเยี่ยมบ้านนักเรียนในพื้นที่สีแดง ความเพื่อฝัน หลีกเสี่ยงไม่ให้อำนาจที่ตำรวจทหารติดต่อกับโรงเรียน งดใส่เครื่องแบบครู หรือเสื้อแสดงการเทิดทูนสถาบันชั้นสูง จัดเป็นการปรับตัวแบบหลีกเลี่ยงถอนตัวหรือเฉยเมย พฤติกรรมเหล่านี้สะท้อนถึงการใช้ชีวิตในโรงเรียนที่ตกอยู่ในภาวะเกรงกลัว การปรับตัวไม่สู้ก็ถดถอย สอดคล้องกับแนวคิดของผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์ (2530 : 71) ที่ว่า เมื่อบุคคลเกิดความคับข้องใจแล้วจะสูหาสู้ไม่ได้ก็ถอยหนี การปรับตัวเมื่อเกิดแล้วอาจอยู่ภาวะไม่สมดุล ประสบปัญหาหรืออุปสรรคต่างๆ แล้วหาวิธีลดความเครียดหรือความกังวลลงได้ แต่ยังคงความไม่สบายใจ

ครูไทยพุทธมีความเห็นอกเห็นใจ รวมกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่น เพื่อช่วยเหลือกันและกัน โดยเฉพาะพื้นที่สีแดงซึ่งเคยเกิดเหตุรุนแรง สอดคล้องกับแนวคิดของลักขณา สิริวัฒน์ (2545: 241) ที่เห็นว่า กลวิธีการปรับตัวยังประกอบด้วยการแสวงหาความช่วยเหลือและกำลังใจซึ่งกันและกัน คนที่ขอความช่วยเหลือต้องเป็นที่วางใจและจะรักษาความลับได้ โดยเฉพาะโรงเรียนที่ครูไทยพุทธน้อยมาก ครูในโรงเรียนถูกยิงตาย ครูไม่ค่อยไวใจเพื่อนครูมุสลิมนัก อย่างไรก็ตามสภาวะอันตึงเครียดในพื้นที่สีแดงนี้ได้เกิดการปรับตัวแบบชดเชยโดยสร้างอารมณ์ขันต่างๆ ที่ภายในส่วนลึกรู้สึกกลัว สอดคล้องกับแนวคิดของลักขณา สิริวัฒน์เช่นกันที่เห็นว่า กลวิธีการปรับตัวยังมีลักษณะปลดปล่อยแบบสร้างอารมณ์ขัน ไม่ว่าจะตั้งใจหรือประชดก็ตาม การทำให้ตลกก็เพื่อผ่อนคลาย

ความเศร้าหรือความวิตกกังวลใจ นอกจากนี้ยังปรับเปลี่ยนเป้าหมายโดยขยับโต๊ะครูในห้องเรียนมาใกล้ประตู เปลี่ยนจากการควบคุมนักเรียนมาเป็นการตรวจตรา สังเกตสิ่งผิดปกติภายนอก ระหว่างอยู่ในห้องคิดฟุ้งซ่านถึงคนร้ายถ้าเข้ามาจะจับนักเรียนเป็นประกัน สอดคล้องกับแนวคิดของกมลรัตน์ หล้าสุวรรณ (2524 : 186-187) และเติมศักดิ์ คทวณิช (2546 : 147) ที่เห็นว่า การปรับตัวประเภทที่หนีปัญหาหรือหลีกเลี่ยงสถานการณ์ยังรวมถึงการฝืนกลางวัน ที่บุคคลผูกเรื่องขึ้นมาในจิตใจ ความเพ้อฝันมักจะเป็นตัวแทนของความตึงเครียดหรือความปรารถนา แต่ไม่ขึ้นอยู่กับหลักความจริง สิ่งนี้อาจก่อให้เกิดความสุข ความพอใจ ความชื่นชม ลดความตึงเครียดในชีวิตประจำวันบ้าง พฤติกรรมที่แสดงออกโดยการเก็บกด การหาสิ่งทดแทนอารมณ์ การปฏิเสธ การหาเหตุผลเข้าข้างตนเอง รวมถึงการแสดงพฤติกรรมตรงข้ามความเป็นจริงถือเป็นการปรับตัวโดยใช้กลไกป้องกันตนเอง (Sigmund Freud, 1896 Cited in Smith, 1940 : 441-443)

การใช้ชีวิตของครูไทยพุทธในโรงเรียนพื้นที่แดงมีการปรับตัวเองมากกว่าโรงเรียนในเขตที่ไม่ใช่พื้นที่สีแดง ผลเช่นนี้มาจากสภาพโรงเรียนสีแดงที่มักเกิดเหตุการณ์รุนแรงบ่อยครั้ง ชาวพุทธตกเป็นเหยื่อ เพื่อนครูเสียชีวิต ทำให้ครูพบเห็นสิ่งผิดปกติ พยายามทำความเข้าใจเหตุการณ์และปรับตัวใหม่เพื่อความกลมกลืนระดับลงบ้าง ดังที่ Mansell (2007 : 39-41) เห็นว่าความกลมกลืนเริ่มจากขั้นตรวจพบ (Detection) มีการเปลี่ยนแปลงบางอย่าง ยิ่งสำคัญยิ่งตีเพียงใดยิ่งรับรู้โดยง่าย แต่ละคนจะมีความอ่อนไหวต่อสิ่งต่างๆ รอบตัวแตกต่างกัน ประเมินว่าสิ่งนั้นควรกลัวหรือไม่ หากเห็นว่ามีอันตรายก็เกิดการเรียนรู้เพื่อที่จะปรับตัว เลือกลงสนองสถานการณ์อย่างเหมาะสม เพื่อให้ตนเองอยู่รอดสอดคล้องกับสถานการณ์จริง สถานการณ์ความไม่สงบเป็นเรื่องระดับชาติไม่อาจแก้ปัญหามาในเวลานั้นใกล้ ครูยังมีความเสี่ยงต่อเหตุการณ์รุนแรง เมื่อครูประสบปัญหาที่มีกลวิธีลดความเครียดหรือความกังวลลงบ้าง แต่ร่องรอยความไม่สบายใจยังคงอยู่ การปรับตัวในชีวิตครูจึงอยู่ในภาวะไม่สมดุล

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1. หากจะมีการศึกษาชีวิตครูไทยพุทธครั้งต่อไป การปรับตัวต่อการใช้ชีวิตร่วมกับชาวมุสลิมควรนำมาพิจารณา การศึกษาที่ครูพื้นที่สีแดงมีการปรับตัวมากกว่าที่ไม่ใช่สีแดง มีนัยว่าการปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมวิถีมุสลิมในพื้นที่สีแดงอาจแตกต่างจากที่ไม่อยู่ในพื้นที่สีแดง
2. รัฐหรือฝ่ายความมั่นคงควรพิจารณาในแง่การปรับตัวต่อสถานการณ์ความไม่สงบ ศึกษาความต้องการของครูหรือจัดการปัญหาแบบ Bottom up มากกว่า Top down
3. การสร้างขวัญและกำลังใจครูไทยพุทธไม่ควรพิจารณาเพียงตัวเงิน หรือย้ายออกนอกพื้นที่รัฐควรมองทุกมิติ บางคนไม่เห็นด้วยเมื่อครูถูกยิงมีคำสั่งให้โอนไปโรงเรียนอื่นโดยไม่คำนึงความต้องการแท้จริง บางคนผูกพันกับชุมชนต้องการอยู่ที่เดิมย้ายออกไปบ้างประสบปัญหามากกว่าที่เดิม

4. หน่วยราชการต่างๆ โดยเฉพาะหน่วยทหารนอกพื้นที่ ที่ส่งกำลังมาช่วยเหลือ ควรกำชับเจ้าหน้าที่ผู้บังคับบัญชาในการสื่อสาร เพื่อไม่ให้ครูไทยพุทธหมดกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ ดังมีครูไทยพุทธกล่าวถึงทหารบางคนพูดว่าที่นี่ไม่ใช่บ้านเขา เขาต้องยอมเสี่ยงเพื่ออะไร

5. กระทรวงศึกษาธิการหรือสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ควรสนับสนุนหรือให้สิทธิพิเศษแก่ครูไทยพุทธในการบรรจุหรือโอนย้ายมาอยู่ในพื้นที่ใกล้บ้านเกิด หรือพื้นที่ครูมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เพราะเป็นเกราะกำบังที่ดี และเป็นวิธีหนึ่งในการสร้างขวัญการทำงาน

6. สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาควรจัดอบรมหรือสร้างจิตสำนึกให้ครูไทยพุทธเกิดการปรับตัวที่เหมาะสมสอดคล้องกับปัญหามากกว่าการถอยหนี การถอยหนีจะทำให้นักเรียนไทยพุทธลดลงด้วย หากโรงเรียนไม่มีไทยพุทธเหลืออยู่ การจัดการศึกษาแบบพหุวัฒนธรรมก็ไม่มีความหมาย

บรรณานุกรม

- กมลรัตน์ หล้าสูงวงศ์. (2524). **สุขภาพจิตในโรงเรียน**. กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- กานดาจันทร์แย้ม.(2554).**จิตวิทยาทั่วไป**. สงขลา : คณะศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ซิด (นามสมมติ). (2556, 27 มิถุนายน). **สัมภาษณ์**. ครูประถมศึกษา.
- ดริกา (นามสมมติ). (2556, 20 มิถุนายน). **สัมภาษณ์**. ครูประถมศึกษา.
- เต็มศักดิ์ คทวณิช (2546) **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- นารี (นามสมมติ). (2556, 8 ธันวาคม). **สัมภาษณ์**. ครูมัธยมศึกษา.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2555, 7 ธันวาคม). พระเครื่องกับสังคมไทย. **มติชน** : 8.
- บุญสม ทองศรีพราย. (2555). **แกนนำครู 3 จว. ชายแดนใต้**. ค้นเมื่อ 4 ธันวาคม 2558, จาก www.bluskychanel.tv/news/843.
- ปฐม (นามสมมติ). (2557, 2 กุมภาพันธ์). **สัมภาษณ์**. ครูมัธยมศึกษา.
- ประพันธ์ สหพัฒนา. (2555). ความตายตามทัศนะทางพระพุทธศาสนา. **วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี**.6 (1) : 31-42.
- ประมุข ลมูล. (2555, 13 ธันวาคม) ข่าวประจำวัน. **มติชน** : 16.
- ประสาท (นามสมมติ). (2556, 22 มกราคม). **สัมภาษณ์**. ครูมัธยมศึกษา.
- ประสิทธิ์ (นามสมมติ). (2556, 3 สิงหาคม). **สัมภาษณ์**. ครูมัธยมศึกษา.
- ปราณี (นามสมมติ). (2556, 9 พฤศจิกายน). **สัมภาษณ์**. ครูประถมศึกษา.
- ปัญญา เทพสิงห์. (2555). กระบวนการเรียนรู้ศิลปะในบริบทสังคมและวัฒนธรรมชายแดนภาคใต้. **วารสารวัฒนธรรมและศิลปะ**. 1 (27) : 85-94.
- ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์. (2530). **สุขภาพจิตเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : โครงการส่งเสริมการแต่งตำรา ทบวงมหาวิทยาลัย.
- พัฒนา (นามสมมติ). (2556, 14 กรกฎาคม). **สัมภาษณ์**. ครูประถมศึกษา.
- พิน (นามสมมติ). (2557, 10 พฤศจิกายน). **สัมภาษณ์**. ครูประถมศึกษา.
- พิศมัย (นามสมมติ). (2557, 1 กุมภาพันธ์). **สัมภาษณ์**. ครูประถมศึกษา.
- มหาปรีดา ชันติโสภณ. (2555). **การศึกษาผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวไทยพุทธจากสถานการณ์ความรุนแรงในเขตพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้**. ปริญญานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารจัดการคณะสงฆ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ค้นเมื่อ 25 ตุลาคม 2557, จาก http://www.mcu.ac.th/site/researchcontent_
- ลักขณา สริวัฒน์. (2545). **สุขวิทยาจิตและการปรับตัว**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.

- วรรณิ (นามสมมติ), (2557, 27 มิถุนายน). **สัมภาษณ์**. ครูประถมศึกษาศึกษา.
- วราภรณ์ ตระกูลสถิตย์. (2545). **จิตวิทยาการปรับตัว**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- วิวัฒน์ ช่างคร. (2553). **รายงานวิจัย การเปลี่ยนแปลงของชาวไทยพุทธหลังมีเหตุการณ์ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ตั้งแต่ 2547-2554**. ปัตตานี : สถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลยาณิวัฒนา.
- วิโรจน์ (นามสมมติ). (2556, 20 มิถุนายน). **สัมภาษณ์**. ครูประถมศึกษาศึกษา.
- สมชาติ (นามสมมติ). (2556, 20 มิถุนายน). **สัมภาษณ์**. ครูประถมศึกษาศึกษา.
- สำนักข่าวหัวเขียว. (2555, 28 กันยายน). **เหลือ 7 เบอร์เซ็นต์. ไทยรัฐออนไลน์**. ค้นเมื่อ 15 พฤศจิกายน, 2558, จาก www.thirath.co.th/content/294118.
- สิทธิ (นามสมมติ). (2556, 22 ธันวาคม). **สัมภาษณ์**. ครูมัธยมศึกษา.
- สิทธิโชค วรานันต์ดิกุล. (2546). **จิตวิทยาสังคม: ทฤษฎีและการประยุกต์**. กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- สิริไพลิน สิงห์อินทร์. (2555). **ความขัดแย้งทางชาติพันธุ์และศาสนาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ : ภาพสะท้อนจากเรื่องเล่าของครูไทยพุทธ**. ปริญญาณิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการพัฒนาศังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ค้นเมื่อ 25 ตุลาคม 2557, จาก <http://archive.lib.cmu.ac.th/full/T/2554/socde20954ss>.
- สุนน (นามสมมติ). (2556, 27 มิถุนายน). **สัมภาษณ์**. ครูประถมศึกษาศึกษา.
- สุวีร์ ศิวะแพทย์. (2549). **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- หาดทอง (นามสมมติ). (2557, 8 กุมภาพันธ์). **สัมภาษณ์**. ครูประถมศึกษาศึกษา.
- เอกรินทร์ สังข์ทอง และคณิตา นิจจรัลกุล. (2555). **ความท้าทายขององค์กรนักศึกษา ในยุคการปฏิรูปการศึกษาและความไม่สงบ : กรณีศึกษาจังหวัดชายแดนภาคใต้**. **วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**. 18 (2) : 125-147.
- Aamodt, M. (2013). **Industrial & Organizational Psychology**. Singapore : Wadsworth.
- Mansell, W. (2007). **Copy with Fear and Phobias**. Oxford : One world.
- Smith, R. (1940). **Psychology**. New York : West Publishing.